

GÜNÜMÜZDE BİLİM EMEKÇİSİ OLMAK

İraz Akış

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Veteriner Fakültesi
Biyokimya Anabilim Dalı, İstanbul. E -posta: irazakis@gmail.com

Son aylarda işten çıkarılan, ücretsiz izne zorlanan, maaşını alamayan bilim emekçisi haberlerine daha sık rastlanır oldu. İçinden geçtiğimiz pandemi sürecinde bilim emekçilerinin kapitalizmde zaten süregiden ve düzenin krizleriyle birlikte yıllar içinde gittikçe daha ağır hale gelen çalışma koşulları da hem daha görünür hale geldi, hem de hak kayıpları sermayenin lehine hızlandı. Örnekler vakıf üniversitelerinden geliyor ancak Türkiye’de yaklaşık 25 yıl önce başlayan neoliberal dönüşümün etkileri tüm boyutlarıyla kamu üniversitelerinde de yaşanıyor.

Madde, Diyalektik ve Toplum’un “bilim emekçileri” dosyası pandemiye özel olarak tasarlanmadı. Üniversitelerin piyasalaşma süreci, akademisyen istihdamında esnek ve güvencesiz çalıştırmanın yaygınlaşması ve tüm bunların sonucunda akademisyen emeğinin anlamını yitirmesi gibi bu yazıda ele alınan konular da kesinlikle son bir yılda ortaya çıkmadı. Ancak bu dönemde yaşananlar hem bilim emekçilerinin üretimleri ile toplumsal fayda arasındaki ilişkiyi tartışmak (Köybaşı, 2020), hem de bilim emekçilerinin ağırlaşan sömürsünü gözlemlemek için daha berrak bir görüş sağladı.

NEOLİBERAL POLİTİKALAR VE ÜNİVERSİTE: TOPLUMDAN UZAK, SERMAYEYE YAKIN

Kapitalizmin gelişimiyle birlikte bilgiyi üretenler başlıca kamuya ait araştırma kurumları ve üniversitelerde bilim emekçileri olarak istihdam edilmeye başladılar. İstihdam rejimlerindeki ve bunun etkisiyle akademideki çalışma ilişkilerindeki esas dönüşüm ise kapitalizmin 1970’li yıllarda girdiği kriz ile başladı. Dünya genelinde üniversitelerin piyasayla entegrasyonunu hedefleyen adımlar Türkiye’de aslen 1990’lı yıllarda gündeme girdi. Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)¹ ve ardından Bologna Süreci² ile uluslararası sermayenin güdümlünde piyasaya açılan kurumlardaki bilim emekçileri

de burjuvazi karşısında çok daha korunaksız hale geldi. 2000’li yıllarda TÜSİAD’ın yükseköğretime dair raporlarıyla da desteklenen üniversitelerin ticarileşmesi süreci; emek sömürsünün yoğunlaşmasının yanı sıra akademik çürüme, bilim emekçilerinin içine düştüğü yabancılaşma ve emeklerinin anlamını yitirmesiyle sonuçlandı (Gümüş, 2011; Okçabol, 2011).

Günümüzde bilim emekçilerinin çalışma koşulları; ülkelerin bilim politikaları, bilim-sermaye ilişkisi, üniversite-iktidar ilişkisi, bilim insanının toplumsal rolü gibi temel faktörler tarafından belirleniyor. Tüm bu faktörleri kesen temel belirleyen olarak ise üretim ilişkilerini merkeze yerleştirmek gerekiyor. Bir bilim emekçisinin eğitim süreci, bilimsel üretim süreci, ürününün değerlendirilme süreci baştan sona kapitalist üretim ilişkileri tarafından belirleniyor. Sermayenin kamusal alanın her köşesine sirayet etmesinin sonucu olarak akademide de başarı kriterleri piyasanın diliyle ifade ediliyor: rekabet, prestij, girişimcilik, performans.

Bu terimlere kamu ya da özel fark etmeksizin tüm araştırma kurumlarının misyon ve vizyon başlıkları altında rastlanıyor. Üniversitelerdeki çalışma hayatına en somut yansımaları ise atama ve yükseltme kriterleriyle ortaya çıkıyor. Akademisyenler puan toplayabilmek için; niteliği önemsenmeyen çok sayıda makale, bildiri, proje, patent için çalışıyorlar.

Üniversitelerdeki atmosferi, kapitalizmin toplumun değer yargılarında yarattığı erozyon ile piyasanın rekabetçiliği ve performans baskısı birlikte şekillendiriyor. Sonuç kendini; bu baskılar altında ezilen ve tüm bilimsel merakını daha yolun başında kaybeden lisansüstü öğrencilerinden, akademideki çürümeden kendini sıyıramayan, bilimsel sorumluluk ve etik anlayışın yerini kolaycılığa bıraktığı ama aslen yaptığı işe yabancılaşmış öğretim üyelerine kadar geniş bir yelpazede gösteriyor.

Ülkemizin üniversitelerinde otoriterleşme, gericileşme ve piyasalaşma sarmalında ortaya çıkan bunalımın en önemli sonucunu başa yazmak gerekiyor: Bugün bilim emekçileri yaptıkları iş ile toplumsal ihtiyaçlar arasında bağlantı kuramamakta/kuramamaktadır. Kapitalizm bilimsel üretim ile insanlığın refahı, emekçilerin çıkarları arasındaki ilişkiyi koparmıştır. Bunun sonucunda tüm kademelerden akademisyenler emeklerini anlamlandıramaz hale gelmiştir. Bu durum hem siyasi, hem ekonomik, hem de ideolojik saldırıların sonucudur.

1 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe giren Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) uluslararası hizmet ticaretine ilişkin temel kavram ve kuralları ortaya koymaktadır. Türkiye’nin 1995 yılında imzaladığı GATS, eğitim ve sağlığın da içinde olduğu hizmet alanlarının piyasaya açılmasını hedefleyen düzenlemeleri tarif etmektedir.

2 Bologna Süreci’nin kapsamlı tahlil ve eleştirileri için, Üniversite Konseyleri Derneği tarafından yürütülen kolektif çalışmanın ürünü olan Bologna Süreci Sorgulanıyor başlıklı kitap önemli bir kaynak olarak önerilebilir. Önal, N.E. (Ed.) (2011), Bologna Süreci sorgulanıyor, AB’nin akademik tahakkümünün sosyalist tahlil, eleştiri ve reddiyesi. İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Aynı süreçte bilim emekçileri arasındaki ilişkiler de çözülmeye başlamıştır. Sermayenin çıkarları doğrultusunda belirlenen ulusal ve uluslararası bilim politikaları ve dayatılan çalışma rejimleri; dayanışma ve işbirliğinin yerine rekabet ve prestijin desteklendiği bir akademik ortam yaratmıştır.

Özlük haklarıyla ilgili yetersiz düzenlemeler ve fiili ihlaller ile bilim emekçilerinin üretimlerini anlamlandırma sorunu birbiriyle yakından ilişkilidir. Emek sömürsünün artması da, bilim politikalarının burjuvazinin talepleri doğrultusunda düzenlenmesi de sermaye iktidarının temel hedeflerindendir ve bilimsel üretim ile toplumsal fayda arasındaki kopukluğu beslemektedir.

BİLİM EMEKÇİLERİ TÜKENİYOR

Kapitalist üretim ilişkileri içinde çalışmak bireyin kendini geliştirmesinin ve gerçekleştirmesinin yolu olmaktan çok uzaklaşmış durumda. Bir yandan işsizlik ve çalışma hakkının gaspı, diğer yanda tükenerek çalışma zorunluluğu tüm emekçileri içinden çıkılmaz bir noktaya sürüklüyor. Tükenmişlik sendromu son yıllarda çok sık gündeme gelen bir terim. İş stresine bağlı önemli akıl sağlığı sorunları arasında sayılıyor (Binbay, 2006). Aslında bilim emekçilerinin çalışma alanına bakıldığında bilimsel üretimin kendine özgü dinamikleri, içerdiği entelektüel uğraş ve toplumsal sorumluluk nedeniyle daha ayrıksı olduğu kabul ediliyor, hatta çoğu zaman bilim emekçileri de kendi sınıfsal konumlarını kavramakta güçlük çekiyor. Ancak bu açı üniversitelerin piyasalaşması ve bilimsel ürünlerin metalaşmasıyla kapanıyor. Bilim emekçileri de dolaysız olarak sermayenin değerlenmesinin birer aracına dönüşüyor (Marx, 2004).

Akademide yabancılaşma ve tükenmişlik sendromuyla ilgili son yıllarda ülkemizde de çalışmalar artıyor. Çalışma sonuçlarına bakıldığında; genel olarak anlamsızlık, güçsüzlük, kendine yabancılaşma ve normsuzluk öne çıkan tespitler olurken, bunların düzeylerinin akademik hiyerarşinin alt basamaklarına doğru yani genç, güvencesiz ve iş tanımı muğlak şekilde çalışan bilim emekçilerinde yoğunlaştığı görülüyor (Aydın ve Özeren, 2019; Okray, 2018; Can ve Tiyek, 2015; Ardic ve Polatci, 2008).

Devlet üniversitelerinde görev yapan, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi araştırma görevlileriyle yapılan görüşmelerin değerlendirildiği bir çalışmada yabancılaşmanın kaynakları olarak özlük haklarını düzenleyen kanunlardaki yetersizlikler, akademik statüler ve bireyler arasındaki eşitsizlikler, psikolojik baskı, iş ortamının akademik açıdan zayıf olması ve liyakate önem verilmesi gibi faktörler sıralanıyor (Aydın ve Özeren, 2019).

Tükenmişlik sendromuyla ilgili yapılan çalışmalarda ise bu duruma yol açan temel faktörler olarak; zaman baskısı, kendilerinden beklentinin yüksek olması ve araştırma ve yayın baskısı öne çıkıyor. İş yükü fazlalığı, sınıf

sayısı ve mevcudun fazlalığı, ücretlerin yetersiz oluşu ve baskı altında çalışma da nedenler arasında sayılıyor (Okray, 2018).

Tükenmişlik profesyonel bir kişinin mesleğinin özgün anlamı ve amacından kopması, hizmet verdiği insanlar ile artık gerçekten ilgilenmiyor olması biçiminde tanımlanıyor (Kaçmaz, 2005). Sunulan araştırma bulguları üniversitelerde yaygın olarak yaşanan sorunlara işaret ediyor ancak sendromun tanımında yer alan kişinin mesleğine özgün anlam ve amacından kopmasını başa yazmak gerekiyor. Sorunların kaynağı, Üniversite Konseyleri Derneği (ÜKD) tarafından 2011 yılında yayımlanan Üniversite Manifestosu'nda tanımlanıyor:

Piyasa içinde markalaşmaya çalışarak birbirleriyle rekabet eden, doğrudan sermaye tarafından yönetilen, devletten tamamen kopmuş ve personelin gevşekçe işe bağlandığı, sosyal güvenceden yoksun, sözleşmeli konumda performansa göre çalıştırıldığı bir üniversite. (ÜKD, 2011).

Böyle bir üniversitenin çalışanlarının içinde bulunduğu durum da, aslında istihdam biçimlerinin etkilerini ortaya koyuyor. Önce kurum ve meslekleriyle, ardından toplumla bağları zayıflayan, meslektaşlarını rakip olarak gören bilim emekçileri yalnızlaşıyor. Bu yalnızlaşmanın bir ucu tükenmeye, diğer ucu ise çürümeye çıkıyor.

GÜVENCESİZ VE ESNEK ÇALIŞMANIN SONUÇLARI

Eğitim alanındaki piyasalaşmayla birlikte üniversitelere de hâkim olan neoliberal politikalar akademik kadrolar arasında da esnek ve güvencesiz istihdamı arttırmıştır (Vatansever ve Yalçın, 2015; Bakır ve Eroğlu, 2019). Devlet üniversitelerinde yaygın olarak uygulanan lisansüstü öğrencilerin atandığı geçici 50/d araştırma görevlisi kadrosu, vakıf üniversitelerindeki yıllık sözleşmeler, proje bazlı çalışma ve hatta bazı örneklerde kadro beklentisiyle, eğitimin ya da akademik kariyerin bir aşamasının geçilebilmesi için ücret almadan çalışma gibi çok çeşitli istihdam biçimleri aynı kurum çatısı altında görülebilmektedir. Esnek ve güvencesiz çalışmaya yol açan kanuni düzenlemeler özellikle araştırma görevlisi istihdamında eşitsizliğe yol açmaktadır. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na göre 33/a maddesi kapsamında daimi araştırma görevlisi kadrosunda ve 50/d maddesi kapsamında geçici araştırma görevlisi kadrosunda olmak üzere iki farklı kadro tipinde istihdam edilen araştırma görevlileri aynı görevleri yapmaktadır, ancak özlük haklarındaki farklılıklar bireyler arasındaki eşitsizliği arttırmaktadır (Aydın ve Özeren, 2019).

Esnek ve güvencesiz çalıştırma öncelikle özlük haklarının ihlaline ve sömürünün yoğunlaştırılmasına yol açarken, bilim emekçilerinin üretimi üzerinde de olumsuz etkilere sahiptir. Dolayısıyla üniversitelerin ticarileşmesi, az maliyetle çok iş yaptırılması gibi neoliberal

politikaların somut çıktılarıyla beraber üniversitelerin ideolojik konumları açısından da bir rol üstlenmektedir. Üniversiteler tarih boyunca mevcut düzenin devamlılığı için ideolojinin yeniden üretildiği kurumlar olarak önemli bir göreve sahip olmuştur. Ancak barındırdığı kadronun bilgiye ulaşabilen, düşünen, sorgulayan, araştıran bir toplam olması mevcut düzeni sorgulama ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır (ÜKD, 2011). Çalışma biçim ve ilişkilerindeki dönüşüm, aşağıda sıralanan sonuçlarıyla bu gerilimin ortadan kaldırılması için de işlevsel olmaktadır.

- Geçici ya da süreli sözleşmelere bağlı kadrolarda istihdamın yol açtığı işten atılma korkusu akademisyenlerin kurum yönetiminden başlayarak, genel olarak iktidara boyun eğmesiyle sonuçlanabilmektedir. Bu koşulların yaygın etkisine bakıldığında bilimsel üretim ve eğitim alanlarında inisiyatif alamayan, daha da önemlisi bilim insanı ve eğitimci olarak toplumsal sorumluluklarını yerine getiremeyen bilim emekçilerinin sayısı artmaktadır.
- Geçici kadrodaki bilim emekçileri, üretimlerine dair uzun vadeli bir perspektif geliştirememektedir. Hâlihazırda üniversitelerdeki bilimsel ortamın zayıflaması alanda derinleşmeye izin vermemektedir. Özellikle genç bilim emekçilerinin içinde bulunduğu gelecek kaygısı da bu olumsuz ortamı beslemekte, bu kaygı lisansüstü eğitim aşamasında olan bilim emekçilerinin akademik ve bilimsel gelecek planlarının önünü kesmektedir. Yoğun emek ve birikimle ilerleyecek bir süreçteki bu kesinti tekil olarak genç bilim emekçilerini olumsuz etkilemekle birlikte, genel olarak üniversitelerdeki eğitim kadrosunun yetiştirilmesi ve bilimsel üretimin gelişimi açısından da ciddi bir zarara yol açmaktadır.
- Güvencesiz ve geçici istihdam biçimlerinden biri olan proje bazlı çalışmalarda, aksi örnekler olsa da, çoğunlukla bütünlük algısından yoksun parça başı iş yapan bilim emekçileri yetişmektedir. Bilimsel çalışmalarda işbölümü ve uzmanlaşmanın gerekliliği bir yana, pek çok örnekte projelerin işleyiş şekli nedeniyle bilim emekçilerinin sadece teknik işlere yoğunlaşabildiği görülmektedir. Aslında bu sorun genel olarak günümüz kapitalizmde bilimin yapılış tarzı nedeniyle genel olarak bilim emekçilerini kısıtlayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Nalçacı, 2018).

ESNEKLİK VE GÖREV TANIMINDAKİ BELİRSİZLİKLER İŞ YÜKÜNÜ ARTTIRIYOR

Esnek çalışma en yoğun olarak araştırma görevlilerinden başlayarak, akademik hiyerarşideki konuma göre farklı boyutlarıyla uygulanan bir çalışma biçimi. Pandemi döneminde uzaktan eğitim ve evden çalışmayla birlikte mesai saati, işgünü, hafta sonu tatili gibi kavramlar

tamamıyla ortadan kalktı. Ancak akademi söz konusu olduğunda bu durumun öteden beri yaygın bir çalışma biçimi olduğu biliniyor. Esnek çalışma özel sektörde uygulanan haliyle sözleşmelerde yer bulan bir istihdam biçimi ancak kamu üniversitelerinde de bahsedildiği gibi hiyerarşide bulunulan basamak esnek çalışma koşullarını belirliyor. İdari amir/danışman öğretim üyesi inisiyatifi ile sürekli iş üstünde olma hali ortaya çıkıyor. Bitmeyen mesailere yol açan bir faktör de lisansüstü eğitim aşamasında olan araştırma görevlilerinin görevlerindeki “araştırma” sözcüğünün aksine, asli işlerinin çoğu angarya ya da sekreteryar işleri olan bölüm işleri olması. Tez çalışmalarının ise tali ve özel işler sayılarak zaten mesai dışında yürütülmesinin tavsiye edildiği örneklere de sıkça rastlanıyor. Bu durum emek sömürüsünü arttırmanın yanı sıra, bilimsel üretimin bilim emekçilerinin işleri içinde tuttuğu yer açısından da tartışılması gereken bir tabloya yol açıyor. Birçok bilim emekçisi için araştırma yürütme, tez çalışmalarını sürdürme bireysel bir “hobi”ye indirgenerek, mesai dışında halledilmesi gereken bir başlığa dönüşüyor. Bir bilim emekçisi için bilimsel üretim ile mesaisini böyle ayırmak ana sorunu besliyor. Bilimsel üretim mesleğinin asli unsuru olmaktan çıkıyor.

İş tanımındaki muğlaklık da diğer maddelere benzer şekilde araştırma görevlileri için daha yakıcı bir sorun olmakla birlikte, bu belirsizlik tüm kadrolar için de geçerli. Ancak araştırma görevlilerinin iş tanımındaki muğlaklık atandıkları kadroya dair mevzuatla da destekleniyor. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun (1981) 33.maddesinde araştırma görevliliği araştırma, inceleme ve deneylerde yardımcı olan ve yetkili organlarca verilen ilgili diğer görevleri yapan öğretim elemanı olarak tanımlanmaktadır. İlgili diğer görevler adı altında; evrak işlerinden temizliğe hatta söz konusu vakıf üniversiteleri olduğunda reklam faaliyetlerine kadar büyük bir iş yükünün akademik personelin üstüne yıkıldığı görülüyor. Yapılan çeşitli anket çalışmaları statüko muğlaklığının da anlam yitimine yol açtığına işaret ediyor (Aydın ve Özeren, 2019).

AKADEMİSYEN MEĞİNİN ANLAMI

Tekeller elinde çizilen ulusal ve uluslararası bilim politikaları içinde üretim yapması beklenen, bütünü göremeyen, esnek ve güvencesiz çalışma koşulları altında sömürülen, geleceğini öngöremeyen bilim emekçilerinin bilim-toplum ilişkisini kavramaları mümkün olmuyor.

Bernal; *Bilimin Toplumsal İşlevi*’nde bilimin, maddi ihtiyaçları karşılamak için gerekli araçları sunduğunu ve ayrıca ihtiyaçların toplumsal ölçekte anlaşılması ve gerektiği gibi örgütlenerek bu ihtiyacın karşılanması sağlayacak düşünceleri sunduğunu belirtir (Bernal, 2011). Bilim-toplum ilişkisini toplumun sınıflı yapısından bağımsız ele almayan Bernal’e göre, bilimi dini ya da feodal otoriteden kurtararak ilerlemesini sağlayan

kapitalizm artık bilimin insanlığın hizmetinde gelişmesi için uygun şartlara sahip değildir (Vural, 2018).

Bilim emekçileri kapitalist üretim ilişkileri içinde; bilimsel düşünceden yoksun, toplumsal sorumluluktan azade hale gelmiştir. Günümüzde bilimsel üretim sermaye çıkarları doğrultusunda ve sermayenin emek sömürüsü çarkları içinde yapılmaktadır. Bilimsel üretimin mekanizmaları ve fon kaynakları, ürünlerin “pazara” sunulduğu yayın tekelleri ya da doğrudan şirketler ve eğitimdeki piyasalaşma bilim emekçileri ile toplum arasındaki bağları iyice zayıflatmıştır.

Bilim insanları uygun bilimsel yöntemleri kullanarak seçtikleri konularda araştırma yapma, bilimsel üretimde bulunma ve toplumsal sorumluluklarının gerektirdiği şekilde ulaştıkları sonuçları kamuoyuyla paylaşma hakkına sahip olmalıdır. Bu hakkın hayata geçebilmesi için de başta üniversiteler olmak üzere tüm eğitim ve araştırma kurumları tartışmaların bilimsel bir çerçevede özgürce yürütüldüğü yerler olmalıdır.

Üniversitelerdeki özlük haklarına dair düzenlemeler, çalışma ilişkileri ve bilimsel üretimin işleyişi akademik özgürlüğe darbe vurmaktadır. Güvencesiz çalışmadan kaynaklanan işini kaybetme kaygısı ve çeşitli disiplinler için mutlaka gerekli olan maddi destek arayışı araştırmacıların çalışma konularını belirleyebilmektedir. Sosyal bilimler alanında mevcut egemen söylemleri destekleyen ana akım dili benimsemek, temel bilimler ve doğa bilimlerinde daha rahat fon bulunan konulara yönelmek ana mecranın dışına çıkmayı zorlaştırmaktadır. Akademisyenlerin sahip olması gereken toplumsal sorumluluklarını yerine getirme görevi ise tamamen örselenmektedir. İlgili alanın toplumdaki yansımalarına dair sözünü söylemek kaçınılabilir bir hal almıştır.

Bilim emekçilerinin, emeklerini anlamlandırabilmelelerinin tek yolu üretimleri ile toplumsal refah arasındaki bağlantının yeniden kurulmasından geçmektedir. Bu ancak emekçi sınıfların çıkarları doğrultusunda oluşturulacak merkezi bilim politikalarının, kamu tarafından finanse edilen üniversiteler ve araştırma enstitülerinde yürüten araştırmalarla hayata geçmesiyle, yani sosyalizmde mümkündür. Bu kurumlarda üreten, eğitim gören ve yeni nesilleri yetiştiren bilim emekçileri de dayanışma içinde insanlığın refahı ve aydınlanması için çalışacaklardır.

KAYNAKLAR

- Ardıç, K., Polatçı, S. (2008). Tükenmişlik Sendromu Akademisyenler üzerinde bir uygulama (GOÜ Örneği), *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 69-96.
- Aydın, E., Özeren, E. (2019). Akademide işe yabancılaşma olgusu: Araştırma görevlileri üzerine nitel bir alan çalışması, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 159-178. Doi: 10.18092/ulikidince.518296
- Bakır, H. ve Eroğlu, E. (2019). Esnek ve güvencesiz çalışma bağlamında Türkiye’de araştırma görevlisi olmak, *Çalışma ve Toplum*, 60(1), 155-178.
- Bernal, J. D. (2011). *Bilimin toplumsal işlevi* (T. Ok, Çev.) İstanbul: Evrensel Yayınları.
- Binbay, T. (2006). İş stresi ve akıl sağlığı sorunları, *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 25, 26-31.
- Can, A., Tiye, R. (2015). Tükenmişlik Sendromu: Akademik personel üzerinde bir uygulama, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 72-93.
- Gümüş, A. (2011). Bologna Sürecinin sahipleri, ajanları, ajansları ve özerklik sorunu. Önal, N.E. (Ed.), *Bologna Süreci sorgulanıyor, AB’nin akademik tahakkümünün sosyalist tahlil, eleştiri ve reddiyesi*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Kaçmaz, N. (2005). Tükenmişlik (Burnout) Sendromu, *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 68, (1), 29-32.
- Köybaşı, E. (2020). Pandemi bilim insanları. *Gelenek*. Erişim tarihi: 28.09.2020 <https://sol.org.tr/gelenek/pandemide-bilim-insanlari-7459>
- Marx, K. (2004). *Kapital – Birinci Cilt*, 7. Baskı, (A. Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları
- Nalçacı, E. (2018). Bilim ve Aydınlanma Akademisi: Bilim emekçilerinin çağımıza karşı sorumluluğu, *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 1, 3-5.
- Okçabol, R. (2011). YÖK ve Bologna Süreci. Önal, N.E. (Ed.), *Bologna Süreci sorgulanıyor, AB’nin akademik tahakkümünün sosyalist tahlil, eleştiri ve reddiyesi*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Okçay, Z. (2018). Akademisyenlerin tükenmişlik düzeyleri: Sistemati bir derleme; *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 163-180.
- ÜKD (2011). Yeni bir üniversite için Üniversite Manifestosu.
- Vatansever, A. ve Gezici Yalçın, M. (2015) *Ne ders olsa veririz: Akademisyenin vasıfsız işçiye dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vural, K. B. (2018). Bilimin bilimi: Bernal, *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 1, 96-105.
- Yükseköğretim Kanunu (1981). Erişim tarihi: 2.10.2020 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>.